

SOPHIA PERENNIS

The Semiannual Journal of Sapiential Wisdom and Philosophy

Vol. 17, Number 2, spring and summer 2021, Serial Number 39

On claims of Dasātir

pp. 229-253

DOI: 10.22034/IW.2021.286200.1533

Amin Shahverdi*

Abstract

Based on Dasātir's approach, world history is divided into some basic periods (Mehīn Charkh) and each of these main periods is divided into some shorter periods (Kehīn Charkh). The big period in which we are has begun with "Ābād", the prophet who all of the people in the current world are of his generation. After Ābād's period, three short periods have been passed until fifth-period "Golshāhīān". Studying Dasātirian criteria for the beginning and end of the one period, it is shown "Kay khōsrow" is the final prophet of Golshāhīān and Zoroaster is the first prophet of the consequent period. Concerning this fact that "Sāsān V" is the final prophet of the Zoroastrian period and "Parvīz" is the last divine king in Dasātir, it is demonstrated that Dasātir should be considered as the enunciation of Āzarkeyvān who is the first prophet of the seventh short period.

Keywords: Dasātir, Āzarkeyvān, Historical Sacred Cycles, Dasātirian Prophets, Dabestān e Mazāheb.

---

*PhD in Philosophy, University of Isfahan. E-mail:

Amin.shahverdy@gmail.com

Received date: 11/9/2021

Accepted date: 14/5/2021

Dasātiris known to be the scripture of Āzarkeyvānians, but this fact is not yet explained. It is even more complicated because unexpectedly, the names and indications of Āzarkeyvān and his followers are never expressed in the book. Dasātiris considered in this study as the narrator of the sacred history of humanity with a definite purpose, and it is tried to show how the Iranian scheme of Āzarkeyvānians serves as the explanatory factor for the prophethood of Āzarkeyvān. Aiming at this, the major and minor periods of human history are classified according to Dasātir, and the internal logic of this course is then focused to clarify the ultimate goal of the book.

According to the main viewpoint of Dasātir, world history is classified into some greater cycles (Mehīn Charkh) and their exact number is not definite. Each great cycle (Mehīn Charkh) is also classified into some smaller cycles (KehīnCharkh), and finally, a great cycle is ended by one of these small cycles. The great cycle to which we belong is started by “Abād”, a prophet who is the father of all humans. From this point of view, Dasātiris a description of the current great cycle. Based on Dasātir, each great cycle begins with a prophet and ends with a king. In the age of the last king of each small cycle, disobedience and immorality of people will cause the king to abandon his people. Then, there would be chaos, and a period of total riot will reign over the humans leading to the end of the small cycle and the emergence of a new prophet who begins the next cycle. In Dasātir, five small cycles directly named which are titled based on the names of the prophets of the beginning of each cycle: Abādiān, Jiān, Yasiān, Shāiyān, and, Golshāhiān. According to the mentioned principles, the end of the Golshāhiān cycle corresponds to the prophethood of Kay Khosrow. Being a special prophet, Kay Khosrow always concentrates on the upper world, and he constantly seeks to return to God. Thus, Kay Khosrow not only fathers no children, but also avoids women, and in the end, he is ascended toward God. The new small cycle is started by the emergence of Zoroaster, and according to Dasātir, this cycle is continued until the end of the prophethood of the Sāsān V. This cycle would end when Khosrow Parviz is killed, and a period of chaos and disorder is started coinciding with the Arab Invasion of Iran. In the predictions of the “letter of Shet Sāsān I”, it is stated that a prophet will appear from his generation, and he begins a new small cycle.

Therefore, by studying the course of the important events and the sequence of prophets in Dasātir, it is clarified that in this book, a special view of the world and man has led to a special conception of the relationship between man and God. The most important point in this relationship is how man is related to God by such a medium called prophet. Thus, in order to preserve this relationship, necessarily the series of prophets must appear in different periods resulted from the change in human societies. Therefore, the question is raised by the reader at the end of Dasātir is that has this course come to an end? And will any other prophet emerge? This question is realized when it is set aside the first question, and that shows why Dasātir is the scripture of Āzarkeyvānians. If we remember the course of contents and the way the prophets appear as it

was stated before, an explicit answer will be provided and that is the emergence of a new series of prophets among which Āzarkeyvān is the major one. More clearly, the whole content of Dasātir is an introduction to appearance of Āzarkeyvān as a new prophet, and that is why this book is called the scripture of Āzarkeyvānians. Thus, Āzarkeyvān must be considered a prophet who is a descendant of Sāsān I according to his genealogy presented in Dabestān e Mazāheb.

The scheme explained above represents the end pursued by the author or authors of Dasātir. In other words, they created a historical structure in order to justify the prophethood of Āzarkeyvān. Thus, the author or authors of Dasātir used materials and subjects that are not only incorrect in most cases, but also fake and spurious. The prophets and kings who are referred to until the fifth small cycle in Dasātir have no historical existence and they are created only to fill the gaps in the primary cycles of this spurious history. Such a story with these prophets having a very long background is fabricated by using false expressions in order to present the content of Dasātir as sacred history and to attract the readers who were unaware of the ultimate goal of this book at the beginning. In the fifth small cycle of Dasātir, all of the prophets who are inspired by mythological characters of Iranian culture have never been recognized as prophets. In this section, the historical figures such as Alexandar and Dara are discussed; however, their false identity is completely obvious. It is only in the sixth small cycle of Dasātir that some historical figures such as Zoroaster or some kings like Khosrow Parviz are identifiable. But the content of this section is also arranged intentionally to pave the way for the prophethood of Āzarkeyvān in the next cycle. As it was recognized through this study, there are several serious errors in the formal plan of Dasātir. In addition to the abnormal “duration” of primary cycles and final cycles in Dasātir, when the fifth small cycle begins and the mythological figures appear, the author or authors of Dasātir are compelled to change the way a cycle begins or ends according to the background of figures because the reader already knows about them, and consequently, this cycle would be different from previous cycles in terms of the arrangement. This issue is raised at the end of the fifth small cycle and the beginning of the sixth cycle more than before, and the principled order is challenged .

References

- Aoki, Takeshi (2001). "The Genealogy of Philosophical Zoroastrianism", *Journal of K. R. Cama Oriental Institute*. 64, Pp. 59-78.
- Aoki, Takeshi (2000). "The Role of Āzarkayvān in Zoroastrian and Islamic Mysticism", in *K. R. Cama Oriental Institute: Third International Congress Proceedings, Bombay: K. R. Cama Oriental Institute*, Pp. 259-277.
- Dabestān ē Mazāheb (1989). ed. Rahim Rezā Zādeh Malek, Vol. 1, *Theran: Tahoori*.
- Dasātir ē Āsemāni (1888). eds. Shahriār ibn Ardeshir, Parviz ibn Shāh Jahān and Bahrām ibn Shāvir, *Bombay*.
- Desatir (1818). *The Desatir or Sacred Writings of the Ancient Persian Prophets; in the Original Tongue; Together with the Commentary of the Fifth Sasan*, Vol. 1, *Bombay: Courier Press*.
- Goshtasb, Farzāneh (2020). "Who is Sāsān V?", *Iranian Studies*, Vol. 9, Issue. 2, Pp.247-259.
- Mojtabā'i, Fazalullah (1996). "Dasātir", *The Great Islamic Encyclopedia*, ed. Kazem Musavi Bojnurdi, Vol. 1, *Tehran: The Centre for the Great Islamic Encyclopedia*.
- Mo'in, Mohammad (1957). *Azarkeyvān and His Disciples*, *Faculty of Literature and Humanities*, Vol. 4, Issue. 3, Pp.25-42.
- Pour Dāvud, Ebrahim (2007), *The Ancient Culture of Iran*, *Tehran: Asātir*.
- Pour Dāvud, Ebrahim (2001), *Hormazd Nāmeḥ*, *Tehran: Asātir*.
- Sheffield, Daniel. J. (2014). "The Language of Heaven in Safavid Iran: Speech and Cosmology in the Thought of ĀzarKayvān and His Followers", in *No Tapping around Philology: A Festschrift in Honor of Wheeler McIntosh Thackston Jr.'s 70th Birthday*, Alireza Korangy and Daniel J. Sheffield (eds.), *Wiesbaden: Harrassowitz Verlag*.

مجله علمی جاویدان خرد، شماره ۳۹، بهار و تابستان ۱۴۰۰، صفحات ۲۲۹-۲۵۳

گفتاری در باب مدعیات دساتیر

امین شاه وردی*

چکیده

بر اساس دیدگاه اصلی دساتیر، تاریخ جهان به برخی دوره‌های بزرگ اصلی (مهمین چرخ) تقسیم می‌شود که تعداد دقیق آنها دانسته نیست. هر یک از این دوره‌ها نیز به چند دوره کوچک‌تر (کهنین چرخ) تقسیم می‌شود و در انتها، دوره‌ای بزرگ بایکی از این دوره‌های کوچک‌تر پایان می‌پذیرد. آغازگر دوره بزرگی که اکنون در آن قرار داریم «آباد»، پیامبری است که همه انسان‌های امروزی از نسل او هستند. این دوره با سه دوره کوچک دیگر دنبال شده تا به دوره «گلشاهیان» رسیده است. در این مقاله، با بررسی معیارهای دساتیری شروع و پایان یک دوره کوچک، نشان داده می‌شود که کیخسرو آخرین پیامبر گلشاهی و زرتشت نخستین پیامبر دوره بعد است. در ادامه، با توجه به اینکه ساسان پنجم آخرین پیامبر دوره زرتشتی و پرویز آخرین پادشاه الهی دساتیر است، استدلال می‌شود که دساتیر را باید بشارت‌نامه ظهور آذرکیوان به مثابه نخستین پیامبر هفتمین کهنین چرخ در نظر گرفت.

کلیدواژه‌ها: دساتیر، آذرکیوان، ادوار قدسی تاریخ، پیامبران دساتیری، دبستان مذاهب.

---

* دکترای فلسفه از دانشگاه اصفهان. رایانامه: amin.shahverdy@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۶/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۲/۲۴

۱. مقدمه

آذریکیوانیان، منتسب به مکتبی بودند که نام آن از شخصی به نام آذریکیوان گرفته شده بود. آنها متأثر از آراء و آموزه‌های آذریکیوان، به ترویج تعالیمی می‌پرداختند که در دوره‌های بعد بسیار مهم و پر نفوذ واقع شدند. پس از آنکه انکتیل دو پرون، با متون اوستایی در هند آشنا شد و با فراگیری زبان این متون از موبدان هندی، توانست ترجمه‌ای از آنها را به فرانسوی منتشر کند؛ کسانی مانند جونز گمان کردند که شاید دعوی آذریکیوانیان در قدمت کتابی مانند *دساتیر* نیز درست باشد و با یافتن آن، متن مذهبی دیگری به دیرپایی یا حتی قدیم‌تر از *اوستا* به دست آید. در حدود همین زمان بود که ملا کاووس و فرزندش از ایران بازگشتند و با خود نسخه‌ای از *دساتیر* را آوردند که گویا در آن زمان در هند وجود نداشت^(مجتبائی، ۱۳۷۴: ۲۵۱). پس از این، دانکن فرماندار بمبئی، که قصد داشت ترجمه‌ای از این کتاب را به انگلیسی منتشر کند از ملا فیروز خواست که کسی را از وجود این کتاب آگاه نکند (پورداد، ۱۳۸۶: ۲۷). با این همه، دانکن چندان زنده نماند تا ترجمه خویش را به پایان رساند و همین امر سبب شد تا ملا فیروز و فردی به نام ارسکین به تشویق و درخواست سر جان ملکم، به ترجمه این اثر بپردازند و نهایتاً در سال ۱۸۱۸ میلادی، *دساتیر* را همراه با ترجمه انگلیسی آن چاپ کنند (پورداد، ۱۳۸۶: ۲۷-۲۶).

دساتیر کتاب آسمانی آذریکیوانیان خوانده شده و در بسیاری از آثار آنان به آن اشاره شده است. با این همه، تاکنون به این موضوع پرداخته نشده که چرا این کتاب که در آن، نه نامی از آذریکیوان است و نه نشانی از پیروان وی، باید کتاب آسمانی پیروان این مکتب باشد. در این مقاله، تلاش می‌شود تا روشن شود که چگونه طرح ایرانی آذریکیوانیان در *دساتیر* در جهت توجیه و تبیین پیامبری آذریکیوان بوده است و چگونه با فراهم آوردن موضوعات گوناگون سعی کرده‌اند تا ظاهری قدسی به مطالب خود بدهند و در نهایت پیامبری آذریکیوان را غیرمستقیم از آن نتیجه بگیرند.

۲. پیشینه پژوهش

تا پیش از آنکه ملا فیروز *دساتیر* را چاپ کند، این کتاب نایاب بود و طبیعتاً امکان بررسی دقیق آن وجود نداشت. اما از زمان انتشار این اثر تا امروز نیز پژوهش‌های

دقیقی در زمینه محتوای آن صورت نگرفته است. در آثاری که آراء و اندیشه‌های آذرکیوانی بررسی می‌شوند، معمولاً اشاره‌هایی در مورد دساتیر نیز وجود دارد که از حد معرفی و گزارش کلی فراتر نمی‌روند. از میان این آثار می‌توان به مقالات آئوکی (Aoki, 2000) و (Aoki, 2001) اشاره کرد که در آنها آراء و اندیشه‌های آذرکیوانی در چهارچوب پیوند اندیشه‌های زرتشتی با عرفان اسلامی مورد بررسی قرار گرفته‌اند؛ اما از آنجا که در دساتیر مطالب کمتری نسبت به دیگر آثار آذرکیوانی در این زمینه وجود دارد، آئوکی نیز چندان توجهی به دساتیر نکرده است. شفیلد نیز در چهارچوبی مشابه، اما اندکی مفصل‌تر به دساتیر می‌پردازد و معتقد است که زبان ویژه دساتیر را می‌توان با مقام جمع الجمع نزد عرفا مقایسه کرد (Sheffield, 2014: 165). بر این اساس، شفیلد معتقد است که از نظر آذرکیوانیان، تنها در هنگام بیان گزارش‌های پیامبران از حقیقت غایی جهان است که اختلاف‌های دینی پدید می‌آیند؛ بنابراین، نباید تفاوت‌های میان ادیان گوناگون را بنیادین و اساسی در نظر گرفت و می‌بایست به حقیقت و غایت مقصود آنها توجه کرد. روشن است که چنین گرایشی به کثرت‌گرایی دینی راه می‌برد و چنانکه در بخش پایانی همین مقاله خواهد آمد نمی‌تواند با رویکرد کلی دساتیر در تأکید بر ایران‌گرایی و تمرکز بر اسطوره‌های ایرانی و درعین حال عدم اشاره به دیگر ادیان و شخصیت‌های مذهبی، هماهنگ باشد. از سوی دیگر، پوردادود با تمرکز بر دساتیر، مطالب بیشتری را بیان می‌کند اما غالباً از منظر زبانی و انتقاد از واژه‌سازی‌های دلخواهانه است که به بررسی این کتاب می‌پردازد (پوردادود، ۱۳۸۶). مجتبائی نیز در گزارش خود از آذرکیوان، بخش کوتاهی را به دساتیر اختصاص می‌دهد و مطلب چندان بیشتری را بر گفته‌های پوردادود نمی‌افزاید (مجتبائی، ۱۳۷۴: ۲۵۶-۲۴۷). بدین ترتیب، در هیچ‌یک از آثاری که تاکنون نگاشته شده‌اند، به طور دقیق، ادوار تاریخی در دساتیر و استفاده از آنها در جهت بیان پیامی خاص پی‌گرفته نشده و چنانکه در این مقاله آمده است به منطق درونی تحولات دوره‌های تاریخی و پیگیری آنها در جهت بیان پیامبری آذرکیوان توجه نشده است.

۳. پیامبران دساتیری

آذرکیوانیان دساتیر را کتابی آسمانی می‌دانند که در آن گفتارهای الهی خطاب به پانزده پیامبر و یک پادشاه آورده شده است. در هر بخش از این کتاب، ادعا شده که سخنان خداوند خطاب به یکی از برگزیدگان دساتیری آمده و آن بخش نیز به نام همان

شخص، نامیده شده است. نکته جالب آنکه هیچ یک از پیامبران دساتیری جز زرتشت، پیامبران یا شخصیت‌های دینی شناخته شده‌ای نیستند و به هیچ یک از ادیان بزرگ تعلق ندارند. بدین ترتیب، به نظر می‌رسد که نویسنده یا نویسندگان دساتیر به دلایلی که شاید یکی از آنها ایران‌گرایی و توجه به سنت‌های ایرانی است^۱، شخصیت‌های اسطوره‌ای ایرانی را به عنوان پیامبران خود انتخاب کرده‌اند.^۳ «آباد» نخستین پیامبری است که در دساتیر به وی اشاره می‌شود و نخستین بخش از این کتاب به گفتارهای خداوند با او اختصاص یافته است. بخش‌های بعدی دساتیر به ترتیب شامل گفتارهای خداوند با دیگر پیامبران دساتیری یعنی جی‌افرام، شای کلیو، یاسان، گلشاه، سیامک، هوشنگ، تهمورس، جمشید، فریدون، منوچهر، کیخسرو، زرتشت، ساسان نخست و ساسان پنجم است. در این میان، یک بخش نیز به گفتارهای خداوند با اسکندر اختصاص یافته که گرچه پیامبر نیست اما از پادشاهان برگزیده است.

متن دساتیر از دو بخش تشکیل شده، بخش نخست به زبانی نامشخص است که غالباً آن را جعلی و ساختگی دانسته‌اند و بخش دوم، ترجمه و شرحی است به زبان فارسی. نام پیامبران دساتیری در متن نخست که آن را از این به بعد زبان دساتیری می‌نامیم در بیشتر موارد متفاوت با نام آنها در متن فارسی است و مقایسه آنها با یکدیگر نشان می‌دهد که تعدی در این تحریف و معوج ساختن نام‌ها وجود داشته است. برای مقایسه و توجه بهتر به این موضوع، نام دساتیری پیامبران و معادل‌های فارسی آنها در ادامه ذکر می‌شوند.

نام فارسی پیامبر	نام دساتیری پیامبر	ردیف
آباد	آباد	۱
جی‌افرام	جی‌افرام	۲
شای کلیو	شای کلیو	۳
یاسان	یاسان	۴
گلشاه	فرزنیسار ^۴	۵
سیامک	سیامر	۶
هوشنگ	هورشاده ^۵	۷
تهمورس	تخمورد	۸
جمشید	جرمشار	۹

فریدون	پریسدوم	۱۰
منوچهر	میروزاد	۱۱
کیخسرو	کیلا سرو	۱۲
زرتشت	هرتوشاد	۱۳
ساسان یکم	فیرخرمین سرساد ^۶	۱۴
ساسان پنجم	اردیناس پندم	۱۵

غالب کسانی که به بررسی دساتیر پرداخته‌اند، صریحاً یا تلویحاً اسکندر را یکی از پیامبران دساتیری دانسته و بدین ترتیب از شانزده پیامبر دساتیری سخن به میان آورده‌اند^۷؛ این در حالی است که در دساتیر هیچ‌گاه اسکندر پیامبر خوانده نشده و نامه‌ای به وی اختصاص نیافته است. حتی بخشی از دساتیر که اختصاصاً به سخن از اسکندر می‌پردازد با عنوان «پندنامه» از دیگر بخش‌هایی که عنوان «نامه» دارند مجزا شده است.

نام نخستین پیامبر دساتیری در متن نامه نخست، تنها سه بار در بندهای ۱۱۷، ۱۴۵ و ۱۶۷ با عنوان «آباد» آمده است و همین نام را باید نام اصلی وی دانست^۸. بنابراین واژه‌های «فرزآباد» و «مه‌آباد» که به ترتیب در عنوان نامه نخست و فهرست نامه‌ها آمده‌اند^۹، شامل نام این پیامبر همراه با صفتی هستند که نشان دهنده احترام و بزرگی او است. در عین حال، از آنجا که در نام بسیاری از افرادی که پس از «آباد» می‌آیند نیز واژه «آباد» وجود دارد، احتمالاً از واژه «فرز» دساتیری به معنای «بزرگ» یا واژه «مه» به همین معنا، برای مشخص کردن نخستین «آباد» استفاده شده است. این مطلب را به خوبی در بند ۸۴ از نامه ساسان نخست می‌توان دید:

(۸۴) سرو کا فه مناد فرز آباد فیاس

همه را به کیش بزرگ آباد بخوان (Desatir, 1818: 295).

اکنون، اگر به نام‌های دساتیری چهار پیامبر نخست دساتیر و معادل‌های فارسی آنها توجه کنیم درمی‌یابیم که نام‌های دساتیری و فارسی این پیامبران به یکسان آمده است، این در حالی است که همه پیامبران بعدی نام‌های دساتیری متفاوتی در قیاس با نام‌های فارسی‌شان دارند. بنابراین به نظر می‌رسد تعمدی در این کار وجود داشته است. در عین حال، نحوه معرفی چهار پیامبر نخست دساتیر نیز با شیوه معرفی پیامبران بعدی متفاوت است. در نامه‌های این چهار پیامبر نخستین، ابتدا پیامبر یاد شده مخاطب قرار

می‌گیرد و برخی آموزه‌ها به وی یادآوری می‌شود و در انتها به شرارت و نافرمانی مردم دوره وی در زمان آخرین پادشاه دوره‌اش اشاره می‌شود و به دوری جستن و کناره‌گیری آن پادشاه از مردم زمانش اشاره می‌شود. در پایان، نام پیامبری آورده می‌شود که پس از آخرین پادشاه، روشنی و راستی را برای مردم به ارمغان خواهد آورد و دوره‌ای جدید را آغاز خواهد کرد. این پیامبر جدید، مردم را از کجی و انحراف نجات می‌دهد و بدین‌سان تسکین و مرهمی برای پادشاه پیشینی می‌شود که با ناسپاسی و نافرمانی مردم زمانش مواجه گردیده است.

۴. آبادیان، جیان، یاسیان، شاییان

اگر شیوه دستتیر در معرفی این چهار پیامبر را دقیق‌تر بررسی کنیم، درمی‌یابیم که هریک از آنها آغازگر دوره‌ای جدید هستند. به عبارت دیگر، تاریخ بشری در دستتیر به دوره‌های مشخصی تقسیم می‌شود؛ در ابتدای هر دوره پیامبری ظهور می‌کند و آن دوره به نام آن پیامبر شناخته می‌شود. دوره نخستین با «آباد» و همسرش آغاز می‌شود و چنین گفته می‌شود که همه دیگر انسان‌ها از نسل آنها هستند.

ای برگزیده آباد در نخست این مهین چرخ تو با جفت و هم‌خواه بازماندی و

دیگری به پایید، اکنون مردمان از شمایند (Desatir, 1818: 32-33).

این گفتار، نشان می‌دهد که پیش از دوره‌ای که با «آباد» آغاز می‌شود دوره‌هایی وجود داشته و در آن دوره‌ها انسان‌هایی می‌زیسته‌اند که «آباد» و همسرش را بازمانده آنها باید به حساب آورد. این مطلب با این باور که جهان قدیم است و آغاز زمانی ندارد به خوبی هماهنگ است. پس هرچه به عقب برویم، جهان و انسان وجود داشته و آغازی نمی‌توان برای آن در نظر گرفت. بر این اساس، آغاز دوره‌های پیامبری با «آباد» به معنای آغاز انسان نیست. از این حیث، تفاوت مهمی میان دستتیر و ادیان سامی و حتی کیش زرتشتی به چشم می‌خورد. چه آنکه در ادیان یاد شده، جهان و انسان آغازی زمانی دارند و از جایی در گذشته‌های دور که بعضاً تاریخ آن هم کاملاً روشن است آغاز می‌شوند. در دبستان مذاهب، در توضیح باور «آبادیان» در این زمینه چنین آمده است:

گویند بدایت وجود انسان معلوم نیست و علم بشری احاطه آن نکند چه افراد

انسانی را آغاز زمانی نبود هلم جرأ، اصلاً کران‌پذیر به فردی نشود و تسلسل

در این امور چون تسلسل در شماره است (دبستان مذاهب، ۱۳۶۲: ۹).

بنابراین «آباد» و همسرش آغازگر دوره ابتدایی دساتیر هستند نه آغازگر انسان‌ها در جهان؛ زیرا که پیش از آنها نیز انسان‌ها بوده‌اند. با شروع این دوره، به تدریج دستوراتی به «آباد» داده می‌شود و همگام با آن جهان به کام مردمان است.^{۱۰} اما پس از مدتی، تفرق و اختلاف میان مردم پدید می‌آید و باورهای نادرست گوناگونی نضج می‌گیرند و در نتیجه آن جنگ‌ها و کشتارها به پا می‌شوند:

(۱۴۰) چه، گروهی مردم کشتن را به و خوب دانند (۱۴۱) چند کیش‌آور
گویند که آیین ما رانده نشود و برنخیزد (۱۴۲) و در ایشان نبردها و جنگ‌ها
پدید آید (Desatir, 1818: 39-40).

بنابراین دوره «آباد» با نافرمانی و گناه‌های فراوان مردم پایان می‌پذیرد.^{۱۱} در این دوره، پس از «آباد»، سیزده پیامبر دیگر در پی او می‌آیند^{۱۲} و پس از آنها نوبت به پادشاهان این دوره می‌رسد و این پادشاهان، هر یک پس از دیگری می‌آیند تا پادشاهی به «آباد آراد» می‌رسد.^{۱۳} آباد آراد، به سبب بدکاری مردمان از آنها کناره می‌گیرد^{۱۴} و نیکان به سراغ فرزند وی «جی‌افرام» می‌روند.^{۱۵} بدین‌سان دوره جدیدی آغاز می‌شود که نخستین پیامبر آن «جی‌افرام» است.

در دوره‌ای که «جی‌افرام» سر سلسله آن است، مجدداً به همان ترتیبی که در دوره «آباد» گفته شد، سلسله‌ای از پیامبران از پی هم می‌آیند. در اینجا نیز باید فرض کرد که پس از پیامبران، پادشاهانی ظاهر می‌شوند تا پادشاهی به آخرین پادشاه می‌رسد.^{۱۶} آخرین پادشاه این دوره که «جی‌آلاد» است، مشابه «آباد آراد»، به سبب رواج بدکرداری مردم از میان آنها بیرون می‌رود. در این هنگام، نیکان روزگار سراغ فرزندش می‌روند و هم‌زمان وحی الهی نیز بر این فرزند فرو فرستاده شده و وی که «شای‌کلیو» نام دارد، به پیامبری برگزیده می‌شود تا دوره دیگری آغاز شود.^{۱۷} این دوره نیز مشابه دوره‌های گذشته می‌گذرد و پیامبرانی می‌آیند تا پادشاهان ظاهر می‌شوند و آخرین پادشاه که «شای‌مهبول» نام دارد به سبب بدکاری مردم از میان آنها بیرون می‌رود.^{۱۸} در این هنگام، وحی الهی بر فرزند وی «یاسان» نازل شده و او به پیامبری برانگیخته می‌شود. در این دوره نیز پیامبرانی در پی هم می‌آیند و با فرض اینکه مانند دوره‌های پیش، پادشاهان در پی پیامبران می‌آیند؛ این دوره نیز همچنان ادامه می‌یابد تا آخرین پادشاه آن «یاسان آجام» به سبب بدکاری مردم از میان آنها می‌رود و در این هنگام وحی الهی به فرزند

وی «گلشاه» فرو فرستاده می‌شود و وی به پیامبری برانگیخته شده و دوره جدیدی آغاز می‌گردد.

۵. گلشاهیان

با به پیامبری رسیدن «گلشاه»، دوره جدیدی آغاز می‌شود که بر خلاف دوره‌های پیشین با تفصیل بیشتری در دستاویز دنبال می‌شود. در حالی که در دوره‌های پیشین اغلب به پیامبران ابتدای دوره و پادشاه انتهای دوره اشاره می‌شد، در این دوره جدید، پیامبرانی که از پی گلشاه می‌آیند هر یک بخش جداگانه‌ای از دستاویز را به خود اختصاص می‌دهند و توصیفات دقیق‌تری از آنها به میان می‌آید. در دوره گلشاه، همه چیز به سامان می‌رسد و فرمانروایی بر همه پدیده‌های زمینی به کمال می‌رسد:

(۳۴) ای گلشاه تو آن پیغمبری که سه پور که کانی و روینده و جانور را گویند، پرمان تو می‌برند (۳۵) و چار مادر که چهار گوهر باشد در فرگفت تواند (Desatir, 1818: 14).

پس از «گلشاه»، فرزند وی سیامک به پیامبری می‌رسد^{۱۹} و پس از وی فرزندش «هوشنگ». پس از «هوشنگ» فرزندش «تهمورس» و پس از «تهمورس» فرزندش «جمشید»^{۲۰} به پیامبری می‌رسد. تا اینجا شباهت‌های قابل ملاحظه‌ای میان مطالب دستاویز با آنچه در شاهنامه و دیگر روایت‌های ایرانی آمده است به چشم می‌خورد. اما داوری دستاویز در خصوص «جمشید» به گونه‌ای دیگر است. در دستاویز بر خلاف سایر منابع، بدکاری و ناسپاسی مردم سبب می‌شود جمشید از میان آنها بیرون رود و ضحاک تازی بر آنها تسلط یابد:

(۸۴) اکنون مردمان بدکار شدند و راه تندباری گرفتند (۸۵) و ارج تو را نمی‌شناسند (۸۶) و چم سخنان تو نمی‌یابند و با این نکوهش تو می‌کنند (۸۷) و نیکویی‌ها که تو از برای ایشان خواستی فراموش کردند (۸۸) اکنون تو را از میان اینها برآرم و اینان را به دست ده‌آک تازی، بودن سزاوار است (Desatir, 1818: 154).

پیامبری جمشید با آمدن ضحاک پایان می‌یابد، اما دوره جدیدی آغاز نمی‌شود. این در حالی است که انتظار می‌رود همانند دوره‌های قبل که با بدکاری و نافرمانی مردم، دوره‌ای به پایان می‌رسید و فساد و کشتار جامعه را فرا می‌گرفت، این بار هم سیر وقایع به همین شیوه پیش رود. اما چنین نمی‌شود و یزدان بر مردم می‌بخشد و دوره پیشین همچنان ادامه پیدا می‌کند و فریدون به راهنمایی مردم برگزیده می‌شود:

(۴) ای فریدون پور آبتین بر مردمان و جانوران بی‌آزار بخشیدم و از گناه ایشان گذشتم و تو را که دوست منی به پیغمبری گزیدم و جهان را پرستنده تو کردم (Desatir, 1818: 157).

بدین ترتیب، رسالت الهی به خاندان فریدون منتقل می‌شود. اما با نافرمانی سلم و تور، این عطیه الهی به منوچهر فرزند ایرج می‌رسد و او است که پیامبر پس از فریدون به حساب می‌آید.^۲ پس از منوچهر، پیامبری به کیخسرو می‌رسد و با وی نقطه عطف سلسله گلشاهیان رقم می‌خورد. کیخسرو را باید آخرین پیامبر گلشاهی به حساب آورد و پیامبر پس از او را نخستین پیامبر دوره جدید دانست. این مطلب مهمی است که در دساتیر بدان تصریح نمی‌شود اما برای درک ساختار و دریافت پیام دساتیر از اهمیت بسیار برخوردار است.

چنانکه در موارد پیشین دیده شد، در انتقال از یک دوره به دوره بعد و شروع نسل جدیدی از پیامبران، نخست سلسله پیامبری به سلسله پادشاهی تبدیل می‌شد و از آخرین پادشاه دوره قبل نخستین پیامبر دوره بعد پدید می‌آمد. در اینجا نیز با مورد تقریباً مشابهی مواجه هستیم، اما نه دقیقاً همانند موارد پیشین. در دوره پیامبری کیخسرو حادثه خاصی روی می‌دهد که اتفاقات این دوره را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد و آن عروج کیخسرو است به سوی یزدان. در ابتدای نامه یازدهم دساتیر که به وی اختصاص یافته است، کیخسرو چنین معرفی می‌شود:

(۶) روان تو فرشته است و پور فرشته است و چنین سروشی گرامی و بزرگ با تو خرد نام داده‌ام (Desatir, 1818: 170).

بدین ترتیب از همان آغاز گفته می‌شود که کیخسرو از صفای باطن خاصی برخوردار است و مشتاق فراروی از جهان فرودین به فرازیناست. چنین گفته می‌شود که او به عروج‌های گاه و بی‌گاه نمی‌تواند بسنده کند و همین امر سبب می‌شود تا به صورت کامل نزد یزدان برود:

(۲۳) اکنون به گاه گاه آمدن برم خوشنود نیستی و همیشه و همواره بودن نزد من می‌خواهی (۲۴) من نیز به دوری تو خوشنود نیم (Desatir, 1818: 174).

عروج کیخسرو به تنهایی دلیل انقطاع گلشاهیان نیست. در واقع، از آنجا که کیخسرو عارفی وارسته و بریده از تعلقات دنیا است، شیوه خاصی را نیز در زندگی پیش می‌گیرد که سبب انقطاع گلشاهیان می‌گردد. در دساتیر، در این زمینه چنین آمده است:

(۱۶) و تو را آن فرهی دادم که با همه دستگاه از نزدیکی زنان دوری گرفتی و با اینان نیامیختی و روز و شب، دل را به من بستی (Desatir, 1818: 172).

بنابراین، نسلی از کیخسرو باقی نمی‌ماند تا پیامبری در آن ادامه یابد. بر این اساس، کیخسرو آخرین پیامبر گلشاهی است و پس از وی دوره جدیدی از تاریخ آغاز می‌گردد. توضیحات دساتیر در این قسمت هرچند مجمل اما این مطلب را تأیید می‌کنند؛ چرا که همانند گذارهای پیشین، در این مورد نیز با به پایان رسیدن دوره پیامبری، ابتدا پادشاهی ظهور می‌کند تا واسطه میان دو نسل از پیامبران باشد. در نامه کیخسرو، خداوند چنین او را مورد خطاب قرار می‌دهد:

(۲۶) فرودین جهان را به لهراسب سپار که فره ایزدی با اوست (Desatir, 1818: 175).

سخن در باب پادشاهی لهراسب به همین اندازه می‌آید و بی‌درنگ به پیامبری زرتشت بشارت داده می‌شود.

۶. زرتشتیان

زرتشت در دساتیر، کسی معرفی می‌شود که در دوره گشتاسب ظهور کرده و به پیامبری می‌رسد. به دلایلی که پیش از این ذکر شد، او را باید سر سلسله نسل جدیدی از پیامبران دانست. اهمیت زرتشت در دساتیر را از اینجا می‌توان دریافت که حجم مطالبی که به زبان دساتیری، به وی اختصاص یافته از همه پیامبران پیشین بیشتر است مگر «آباد» که نخستین پیامبر دساتیر است. در انتهای نامه زرتشت به آشکار شدن اسکندر بشارت داده می‌شود اما از او به عنوان پیامبر نام برده نمی‌شود. در بخش بعدی دساتیر نیز که به اسکندر اختصاص می‌یابد، اسکندر همچنان پیامبر نیست، بلکه پادشاهی است که یزدان او را بزرگ داشته تا آیین «آباد» را در جهان بگستراند.^{۲۲} به نظر می‌رسد توضیح تاریخ مطابق نظریه ادواری دساتیر با رسیدن به اسکندر با اشکال مواجه می‌شود، چرا که از یک سو اسکندر پادشاهی است که ایران زمین را اشغال می‌کند و سنت‌های ایرانی را از بین می‌برد و از سوی دیگر با حضور او خللی در سلسله پیامبرانی که پس از زرتشت می‌آیند به وجود می‌آید. اما در اینجا نیز مشابه دوره پیامبری «جمشید»، با استفاده از تمهیدی سعی می‌شود تا نظریه ادواری سلسله پیامبری حفظ شود. بدین ترتیب، همانند مورد «جمشید» در اینجا نیز مردم به نابکاری و بد کرداری متصف می‌شوند؛ با این تفاوت که بر خلاف حالت قبل، اسکندر فرزند شاهی

ایرانی یعنی داراب معرفی می‌شود که به سبب بدی‌های مردم به یونان رفته است و با بازگشت خود قرار است آیین «آباد» را گسترش دهد. به همین منظور، داستانی در بخش سیزدهم دساتیر ساخته می‌شود که بر اساس آن گروهی از فرزندان یونانی از زرتشت درباره پادشاه بزرگی که خواهد آمد (اسکندر) می‌پرسند و زرتشت به آنها چنین پاسخ می‌دهد:

(۵۶) آن پادشاه پور شاهی از نژاد شهنشاه گشتاسب باشد (۵۷) چون ایرانیان بد کارها کنند و پادشاه خود را کشند یزدان او را که آن پادشاه خجسته باشد با آنکه ایرانی است به روم برد (Desatir, 1818: 186).

اکنون با ایرانی شدن و تأیید الهی یافتن اسکندر، مشکلات پیشین بر طرف شده و ادامه سلسله پیامبرانی که با زرتشت آغاز شده بود، می‌تواند همچنان ادامه داشته باشد. اگر به تفاوت این بخش با بخش‌های پیشین دقت شود، روشن می‌گردد که نظریه دوری پیامبران تا آنگاه که به تاریخ واقعی بشر وارد نشده بود کاملاً آزادانه و دلخواهانه قابل تفسیر بود، اما زمانی که پای حقایق تاریخی به میان آمد و قرار شد تا تبیین آنها بر اساس این نظریه صورت پذیرد، هم توضیحات دساتیر کوتاه‌تر شد و هم وقایع تاریخی قلب و تحریف شدند. پس از میان پرده اسکندر که تنها پادشاه دساتیری است که بخشی از این کتاب به وی اختصاص یافته است، رسالت پیامبری به «ساسان نخست» می‌رسد. در حالی که این بخش از دساتیر بیشترین حجم مطالب به زبان فارسی را به خود اختصاص داده است، اما چیز زیادی در مورد این پیامبر گفته نمی‌شود. در نامه زرتشت و پندنامه اسکندر، نام این پیامبر ساسان نخست یاد شده، اما در نامه‌ای که به خود این پیامبر اختصاص یافته است، نام وی به صورت «آذرساسان» می‌آید. این تفاوت نام‌ها آنجا جدی‌تر می‌شود که به متن خود دساتیر توجه کنیم؛ در نامه زرتشت، نام این پیامبر بدون در نظر گرفتن بخش نخست نام وی «سرساد» در پندنامه اسکندر «سرسار» و در نامه ساسان نخست، «فردیناس» ذکر می‌شود. او فرزند «داراب» دانسته می‌شود و در تفسیر فارسی ذیل بند ۳۸، نوه داراب بزرگ یعنی پدر اسکندر معرفی می‌شود. بنابراین، باید نتیجه گرفت که اسکندر عموی ساسان نخست است.

در این نامه گفته می‌شود که ایرانیان به سبب کشتن پادشاه خود داراب، پدر اسکندر، نافرمانی و بدکرداری کرده و مستوجب مجازات شده‌اند. اما خداوند به سبب

وجود ساسان نخست از گناه آنها در گذشته و همچنان بر آن نظر دارد تا سلسله پیامبران زرتشتی ادامه یابد:

(۲۳) ای آذر ساسان پور داراب (۲۴) بندگی و نماز تو را پسندیدم (۲۵) و بهر تو از گناهان ایرانیان گذشتم (Desatir, 1818: 277).

پس از به پایان رسیدن پیامبری ساسان نخست به او بشارت داده می‌شود که پس از وی ساسان پنجم خواهد آمد و هدایت مردم را بر عهده خواهد گرفت. ساسان پنجم آخرین پیامبری است که در این کتاب به وی اشاره می‌شود و با وی، سلسله پیامبران دساتیری به پایان می‌رسد. در تفسیر فارسی دساتیر^{۲۳} گفته شده که ظهور او در دوره خسرو پرویزو در مرو بوده است.

۷. آذرکیوانیان

تا اینجا سیر وقایع مهم و چگونگی ترتیب پیامبران در دساتیر توضیح داده شد و روشن گردید که دریافت خاصی از جهان و انسان سبب شده است تا در این کتاب درک خاصی از رابطه انسان با خدا شکل بگیرد. در این رابطه، مهم‌ترین نکته، نحوه اتصال انسان با خدا از طریق واسطه‌ای به نام پیامبر است. از این منظر، لازم است تا در دوره‌های مختلفی که به واسطه تغییر جوامع بشری به وجود می‌آیند، سلسله‌هایی از پیامبران ظاهر شوند تا این ارتباط حفظ شود. بنابراین پرسشی که در پایان کتاب دساتیر برای خواننده پیش می‌آید این است که آیا این سیر به پایان رسیده است و پای پیامبر دیگری در میان نخواهد بود. این پرسش زمانی اهمیت می‌یابد که آن را در کنار پرسش دیگری که در ابتدا این مقاله به آن اشاره شد، قرار دهیم؛ و آن اینکه چرا دساتیر را کتاب آسمانی آذرکیوانیان دانسته‌اند. اگر سیر مطالب و نحوه ظهور پیامبران را چنانکه پیش‌تر به آن اشاره شد به یاد داشته باشیم، پاسخی روشن به دست می‌آید و آن چیزی نیست جز ظهور سلسله جدیدی از پیامبران که در رأس آنان آذرکیوان قرار دارد. به عبارت روشن‌تر، همه مطالب دساتیر مقدمه‌ای است تا ظهور آذرکیوان به عنوان پیامبری جدید را روشن و مبرهن سازد و از اینجاست که این کتاب، کتاب آسمانی آذرکیوانیان خوانده شده است. برای روشن‌تر شدن این ادعا بهتر است تا مفروضات پیشین را به یاد آوریم و آنها را با حوادثی که در پایان پیامبری ساسان پنجم به وقوع می‌پیوندد، در کنار هم قرار دهیم. از مهم‌ترین این حوادث، نافرمانی و بدکاری مردم است که سبب

کشته شدن پادشاه الهی خسرو پرویز می‌شود. در نامه ساسان پنجم این بدکاری چنین توصیف می‌شود:

(۱۷) دیدی بدکاری ایرانیان را که پرویز را کشتند (۱۸) آنکس را که من برکشیدم آنها برانداختند (Desatir, 1818: 301).

و سزای این بدکاری ایرانیان، این بار بی‌پاسخ نمی‌ماند و خداوند تصمیم می‌گیرد تا آنها را مجازات کند:

اینک از تازیان پادشاه یابند (Desatir, 1818: 301).

از اینجا آشکار می‌شود که سلسله پیامبران زرتشتی به پایان رسیده است. در دوره‌های پیشین نیز چنین بود که بدکاری و نافرمانی مردم نسبت به آخرین پادشاه سبب می‌شد تا دوره‌ای پایان یابد و دوره‌ای جدید آغاز شود. فاصله میان این دو دوره را نیز نابسامانی و قتل و غارت پر می‌کرد. در نامه ساسان نخست گفته شد که مردم بدکار شدند و پادشاه خود یعنی داراب را کشتند. در آن زمان، خداوند به واسطه لطف نسبت به ساسان نخست از آنها درگذشت و اسکندر را به ایران فرستاد تا بشارتی بر ظهور پیامبر بعدی باشد. اما این بار چنین لطف و مرحمتی در کار نیست و مانند موارد قبل، سلسله گذشته به پایان می‌رسد و تا ظهور سلسله جدید برهه‌ای سخت و پر تنش وجود خواهد داشت. این حوادث، در نامه ساسان نخست، به شیوه پیشگویی و خبر از آینده آمده است:

(۴۸) و من برای تو این رنج‌ها و بیم‌ها دور کنم (۴۹) تا این ایرانیان بدکار شوند (۵۰) و از پادشاهان برگردند (۵۱) و پدر و پسر را به هم افکنند (۵۲) و کشند شهنشاه پرویز مرا (۵۳) و نشنوند گفته فرزندان تو که زبان منند (۵۴) چون چنین کنند از تازیان مردی پیدا شود (۵۵) که از پیروان او دیهیم و تخت و کشور و آیین، همه برافتد (۵۶) و شوند سرکشان، زبردستان (Desatir, 1818: 288-291).

این عبارت به روشنی پایان دوره‌ای پرشکوه و آغاز هرج و مرج و آشفتگی را پیشگویی می‌کنند. اما از کجا معلوم که پایان این آشفتگی به ظهور دوره جدیدی از پیامبران منتهی شود. در پاسخ باید گفت که اگر به شیوه و منطق دساتیری تاریخ چنانکه پیش‌تر آشکار گردید، پایبند باشیم، حتماً دوره جدیدی را نیز باید در پیش روی داشته باشیم. علت این امر آن است که دوره‌ها و مراحل مختلف باید پشت سر هم بیایند تا یک مهین چرخ کامل شود و از آنجا که در پایان هر مهین چرخ تنها یک مرد و زن باقی می‌مانند

که نسل‌های بعدی همگی از آنها هستند و چنین انقضاضی هنوز روی نداده است، پس باید همچنان انتظار داشته باشیم که در همین مهین چرخ، دوره‌ای جدید با پیامبری جدید آغاز گردد. مضاف بر اینکه، در نامه ساسان نخست به چنین مطلبی به صورت واضح و روشن تصریح شده است:

(۷۵) و اگر ماند یکدم از مهین چرخ، انگیزم از کسان تو کسی (۷۶) و آیین و آب تو، به تو رسانم (۷۷) و پیغمبری و پیشوایی از فرزندان تو برنگیرم (Desatir, 1818: 294).

اکنون باید روشن شده باشد که دساتیر، مژده ظهور دوره‌ای نو و سلسله‌ای جدید از پیامبران است. نام این پیامبر جدید صراحتاً در دساتیر ذکر نمی‌شود اما روشن است که اشاره نویسنده یا نویسندگان دساتیر به آذرکیوان است. اگر شجره‌نامه‌ای را که در دبستان مذاهب برای آذرکیوان ساخته شده است، در مقابل خود قرار دهیم؛ روشن می‌گردد که آذرکیوان همان پیامبر موعودی است که در هزاره یورش تازیان و آغاز کهن چرخ دیگری ظهور کرده است. سلسله نسب آذرکیوان بر اساس دبستان مذاهب چنین است:

آذرکیوان بن آذرگشسب بن آذر زردشت بن آذر برزین بن آذرخورین بن آذر آیین بن آذر بهرام بن آذر نوش بن آذر مهتر بن کهر آذر ساسان - که او را پنجم ساسان گویند - بن مهتر آذر ساسان - که چهارم ساسانش می‌خوانند - بن کهن آذر ساسان - که مشهور به سوم آذر ساسان است - بن مهین آذر ساسان - که متعارف به دوم آذر ساسان است - بن سترگ آذر ساسان - که او را آذر ساسان نخست خوانند - بن خرداد داراب بن بزرگ داراب بن بهمن بن اسفندیار بن گشتاسپ بن لهراسب بن اروند بن کی‌نشین بن کیقباد بن زاب بن نوذر بن منوچهر بن ایرج - از نژاد فریدون - بن آبتین - از نژاد جمشید - بن تهمورس بن هوشنگ بن سیامک بن کیومرث بن یاسان آجام - از نژاد یاسان - بن شای مهبول - از نژاد شای کلیو - بن جی‌آلاد - از نژاد جی‌افرام - بن آباد آزاد - از نژاد مه‌آباد - که در آغاز مهین چرخ ظاهر و روشن گشت (دبستان مذاهب، ۱۳۶۲: ۳۰).

روشن است که این نسب‌نامه در دبستان مذاهب چه کاربردی دارد و به چه نکته‌ای اشاره دارد. این نسب‌نامه در حکم معرفی «آذرکیوان» به عنوان پیامبری جدید است که دوره‌ای جدید را پس از فترتی هزار ساله آغاز کرده و دین الهی را از حجاب سده‌ها مستوری بیرون آورده است. حال که چگونگی قرار گرفتن نامه‌های دساتیر و پیام

اصلی‌ای که از بازخوانی آنها به دست آمد روشن گردید، می‌توان به بررسی این پرسش پرداخت که آیا مطالب دساتیر با کثرات‌گرایی دینی هماهنگ و همخوانند. به عبارت بهتر، آیا آموزه‌های دساتیر را می‌توان به گونه‌ای در نظر گرفت که با حقانیت سایر ادیان در تعارض قرار نگیرد. این پرسش از آنجا مطرح می‌شود که برخی از پژوهشگران آموزه‌های آذرکیوانی را هماهنگ با «دین الهی» اکبر شاه گورکانی در نظر گرفته و گمان کرده‌اند که زبان اصلی دساتیر را که از آن با عنوان «زبان آسمانی» یاد می‌شود، می‌توان به مثابه حقیقتی ناب و واقعیتری برتر در نظر گرفت که در هنگام تفسیر هر یک از پیامبران الهی به دینی خاصی تبدیل شده است. پر واضح است که بر اساسی چنین برداشتی، همه پیامبران و ادیان را می‌توان دارای درجه‌ای از حقانیت در نظر گرفت و تعارض و نزاع میان برخی از آموزه‌ها و صف‌کشی پیروان آنها در مقابل هم را ناشی از عدم توجه به همین مطلب دانست. شفیلد پژوهشگری است که چنین درکی از دساتیر و زبان آن به دست داده و چنین نتیجه گرفته است:

کیوان معتقد بود که این زبان آسمانی هسته همه زبان‌های بشری جهان را در بر دارد. کیوان و پیروانش معتقد بودند که این بدان معناست که هر دینی در جهان ترجمه‌ای از یک حقیقت بنیادین است و بنابراین پیامبران باستانی سنت‌های دینی جهان صرفاً ترجمه‌های یکدیگرند (Sheffield, 2014: 165).

اگر داوری شفیلد را صرفاً در باب پیامبران دساتیری در نظر بگیریم که هیچ یک از آنها جز زرتشت، پیامبر دین خاصی نیستند؛ آنگاه می‌توان چنین موضوعی را پذیرفت. اما از آنجا که داوری وی ناظر به همه ادیان و پیامبران جهان است و معتقد است که چنین مطلبی مؤثر در آموزه «دین الهی» اکبر بوده است (Sheffield, 2014: 183)؛ به هیچ وجه نمی‌توان آن را مقرون به صحت دانست. چه آنکه در دساتیر از هیچ یک از پیامبران بزرگ جهان یعنی پیامبران سامی سخنی گفته نمی‌شود و در یک مورد یعنی پیامبر اسلام هم که گفتاری غیر مستقیم به میان می‌آید، ارزیابی‌ای به غایت منفی صورت می‌گیرد^{۲۴}. در عین حال، باید توجه داشت که به همین یک مورد هم صرفاً از آن رو اشاره می‌شود که تازیان سبب نابودی پادشاهی ساسانی می‌شوند؛ پادشاهی‌ای که از منظر دساتیر از تأیید الهی برخوردار است.

اکنون باید روشن شده باشد که برخلاف تصور شفیلد، نه تنها رنگ و بوی گفتارهای دساتیر، ایرانی است که برد و دامنه آموزه‌ها و تعالیم آن نیز محدود به همین فرهنگ است. بنابراین تعمیم نا به جای آموزه‌های دساتیر و سعی در هماهنگ جلوه

دادن آن با آموزه «دین الهی» اکبر، به معنای نادیده گرفتن پیام اصلی این کتاب و عدم توجه به ساختار و طرحی است که در این مقاله توضیح داده شد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

دساتیر را کتاب آسمانی آذرکیوانیان دانسته‌اند، اما تا کنون هیچ توضیح و تبیین خاصی در این مورد داده نشده است. موضوع زمانی دشوارتر می‌شود که به محتوای این کتاب مراجعه می‌کنیم و در آن نام و نشانی از آذرکیوان و یارانش نمی‌یابیم. در این مقاله، با بررسی ساختار دساتیر ذیل مفهوم ادوار الهی تاریخ روشن شد که این کتاب را باید توضیح و توصیف مهین چرخ کنونی جهان دانست که خود آن نیز به دوره‌های کوتاه‌تری تقسیم می‌شود. با بررسی مطالب دساتیر چنین به دست می‌آید که هر کهن چرخ با پیامبری آغاز و با پادشاهی به پایان می‌رسد. در دوران آخرین پادشاه هر کهن چرخ، نافرمانی و بدکرداری مردم سبب روی گردانی آن پادشاه از مردمش می‌شود؛ سپس هرج و مرج و آشوب فراگیر می‌شود و دوره‌ای از نابه‌سامانی حکمفرما می‌شود؛ در نهایت با نبوت پیامبری جدید، کهن چرخ بعدی آغاز می‌شود. در دساتیر به پنج کهن چرخ اصلی از مهین چرخ کنونی اشاره می‌شود که بر اساس نام پیامبران ابتدای هر دوره می‌توان آنها را دوره‌های آبادیان، جیان، یاسیان، شاییان و گلشاهیان در نظر گرفت. بر اساس معیارهای یاد شده، پایان دوره گلشاهیان را باید با پیامبری کیخسرو مقارن دانست. کیخسرو پیامبری خاص است که روی در عالم بالا دارد و همواره در صدد است تا به سوی خداوند باز گردد. بدین ترتیب، نه تنها کیخسرو فرزندی از خود باقی نمی‌گذارد، بلکه از معاشرت با زنان نیز پرهیز می‌کند تا نهایتاً به سوی خداوند بالا می‌رود. با ظهور زرتشت کهن چرخ جدیدی آغاز می‌شود که بر اساس مندرجات دساتیر تا پایان پیامبری ساسان پنجم ادامه می‌یابد. پس از این، با کشته شدن خسرو پرویز، این کهن چرخ نیز به پایان می‌رسد و دوره‌ای از آشوب و آشفتگی آغاز می‌شود که با هجوم تازیان به ایران همزمان است. در پیش‌گویی‌های «نامه شت ساسان نخست» چنین آمده است که از نسل وی پیامبری ظهور خواهد کرد و آغازگر کهن چرخ جدیدی خواهد بود. چنانکه در این مقاله استدلال شد این پیامبر جدید را باید خود آذرکیوان دانست که بر مبنای شجره‌نامه وی در دبستان مذاهب، نسب از ساسان نخست می‌برد. بر این اساس، دساتیر را باید بشارت نامه ظهور آذرکیوان دانست و از همین روی هم هست که به مثابه کتاب آسمانی آذرکیوانیان شناخته شده است. در پایان اگر

بخواهیم ادوار مختلف مهین چرخ بزرگی را که از منظر داستایر همچنان ادامه دارد، به صورت خلاصه یاد آوری کنیم؛ می‌توانیم هر دوره را با نام پیامبر آغاز آن دوره به شکل زیر در نظر بگیریم.

پیامبر آغاز دوره	دوره
آباد	نخستین کهین چرخ
جی‌افرام	دومین کهین چرخ
شای‌کلیو	سومین کهین چرخ
یاسان	چهارمین کهین چرخ
گلشاه	پنجمین کهین چرخ
زرتشت	ششمین کهین چرخ
آذرکیوان	هفتمین کهین چرخ

طرحی که در بالا ارائه شد، ناظر به غایتی است که نویسنده یا نویسندگان داستایر در نظر داشته‌اند؛ به عبارت دیگر آنها ساختاری را برای تاریخ در نظر گرفته‌اند تا بتوانند پیامبری آذرکیوان را در آن توجیه کنند. در این راستا، نویسنده یا نویسندگان یاد شده از مواد و مطالبی بهره برده‌اند که در بسیاری موارد نه تنها نادرست‌اند بلکه کاملاً ساختگی و جعلی‌اند. پیامبران و پادشاهانی که تا پنجمین کهین چرخ، در داستایر از آنها نام برده می‌شود هیچ ردپایی در تاریخ ندارند و صرفاً برای پر کردن نقش‌های خالی ادوار ابتدایی تاریخ ساختگی آنها ابداع شده‌اند. جعل چنین پیامبرانی با پیشینه‌ای چنین طولانی در کنار بهره‌گیری از زبانی ساختگی می‌توانسته برای قدسی نشان دادن مطالب داستایر و جذب مخاطبانی بوده باشد که در آغاز، از هدف غایی این کتاب آگاه نمی‌شده‌اند. در پنجمین کهین چرخ داستایر، از پیامبرانی نام برده می‌شود که همگی شخصیت‌های اساطیری فرهنگ ایرانی هستند و هیچ‌گاه به عنوان پیامبر شناخته نشده‌اند. در این بخش، مطالبی نیز درباره شخصیت‌های تاریخی‌ای مانند اسکندر و دارا بیان می‌شود که ساختگی بودن غالب آنها کاملاً روشن و واضح است. تنها در ششمین کهین چرخ داستایر است که می‌توان برخی شخصیت‌های تاریخی مانند زرتشت یا پادشاهانی مانند خسرو پرویز را شناسایی کرد. اما محتوای این بخش نیز تماماً به نحوی شکل داده می‌شود تا پیامبری آذرکیوان در دور بعدی از آن بیرون بیاید. در طرح صورتی

دساتیر نیز چنانکه در متن مقاله روشن شد، اشکالات مهمی به چشم می‌خورد. جدای از نامتناسب بودن «دیرند» ادوار ابتدایی و انتهای دساتیر، زمانی که به پنجمین کهن چرخ وارد می‌شویم و چهره‌های اساطیری پای به میان می‌گذارند، به سبب آشنایی خواننده با این شخصیت‌ها و ناچاری نویسنده یا نویسندگان دساتیر در توجه به پیشینه آنها، نحوه پایان یافتن یک دوره و آغاز دوره بعد دستخوش تغییر می‌شود و شیوه یکسانی که در دوره‌های پیشین وجود داشت بر هم زده می‌شود. این مشکل در پایان پنجمین کهن چرخ و آغاز دور ششم، بیش از پیش خودنمایی می‌کند و نظم معهود گذشته را با چالش روبرو می‌کند.

پی‌نوشت‌ها

۱. ملا کاوس و فرزندش در سال ۱۷۷۸ میلادی به ایران سفر کردند تا در مورد اختلاف تقویم‌ها با زرتشتیان کرمان مشورت کنند. در این سفر، ملا کاوس دساتیر را از شخصی به نام میرزا طاهر در اصفهان می‌خرد و با خود به هند می‌آورد (پورداد، ۱۳۸۶: ۲۶-۲۵).
۲. روشن نیست که دساتیر را چه کسی یا کسانی نوشته‌اند. با این همه، پورداد بدون دلیلی متقن نویسنده آن را آذرکیوان دانسته است (پورداد، ۱۳۸۰: ۳۱۰). آئوکی نیز بدون استدلال خاصی به چنین انتسابی اشاره کرده است (Aoki, 2001: 65)، هر چند در مقاله دیگری در این زمینه اظهار تردید می‌کند (Aoki, 2000: 274).
۳. در دساتیر چنانکه در ادامه توضیح داده می‌شود، حتی اسکندر نیز اصل و نسبی ایرانی پیدا می‌کند تا شخصیت‌های برگزیده دساتیری منحصرأ ایرانی باقی بمانند.
۴. در بند ۴ ترجمه فارسی نامه گلشاه از هر دو چاپ ۱۸۱۸ و ۱۸۸۸، معادل «فرزنیسار» همان «فرزنیسار» آمده است که اندکی عجیب است؛ چرا که در دیگر موارد، در همه جا، معادل فارسی «فرزنیسار»، «گلشاه» یاد شده است.
۵. این نام در بند ۴ نامه هوشنگ از چاپ ۱۸۸۸ (دساتیر، ۱۸۸۸: ۸۸)، بر خلاف چاپ ۱۸۱۸، به صورت «هورشار» آمده است که نادرست است.
۶. «فیرخرمین» را باید به معنای «نخست» و «سرساد» را به معنای ساسان دانست. این در حالی است که در بند ۱۶ پندنامه اسکندر «سرساد» به صورت «سرسار» آمده است. پورداد این نام را به صورت «خرمین سرسار» آورده است (پورداد، ۱۳۸۶: ۳۳).
۷. پورداد به صراحت اسکندر را پیامبری دساتیری دانسته و به انتقاد از این مطلب می‌پردازد (پورداد، ۱۳۸۶: ۳۶-۳۴). معین نیز از اسکندر در کنار سایر پیامبران دساتیری یاد می‌کند (معین، ۱۳۳۶: ۳۶). مجتبائی گرچه به پیامبر بودن اسکندر صریحاً اشاره‌ای نمی‌کند اما

از پیامبران شانزده گانه دساتیری سخن به میان می‌آورد که مستلزم پیامبر دانستن اسکندر است (مجتبائی، ۱۳۷۴: ۲۴۹). همین ارزیابی نادرست را در آثار دیگری نیز می‌توان یافت که ملهم از این پژوهش‌ها بوده‌اند. برای مثال نگاه کنید به (گشتاسب، ۱۳۹۶: ۱۰۱).

۸. در ترجمه فارسی بندهای دیگری مانند بندهای ۷۳ یا ۸۵ یا ۱۱۷ که نام «آباد» به چشم می‌خورد، باید آن را تفسیر مفسر دساتیر دانست؛ چرا که در این فقرات از متن اصلی دساتیری به این نام اشاره نمی‌شود.

۹. در چاپ ۱۸۱۸، فهرستی در ابتدای کتاب وجود دارد که در چاپ ۱۸۸۸ دیده نمی‌شود.

۱۰. (۱۲۳) پیروان تو بسیار سال در جهان پادشاه باشند و خسروی کنند (۱۲۴) بدان خوشی و خرمی و آرام و داد جهان هرگز نباشد که در هنگام خسروان کیش تو (Desatir, 1818: 34).

۱۱. در این زمینه نگاه کنید به (Desatir, 1818: 34).

۱۲. (۱۷) گفت که نخستین آباد را بگزیدم و پس از او سیزده پیغمبر آباد نام پی هم فرستادم (Desatir, 1818: 55).

۱۳. در دبستان مذاهب، این نام به صورت «آباد آزاد» آمده است (دبستان مذاهب، ۱۳۶۲: ۱۱) و (دبستان مذاهب، ۱۳۶۲: ۳۰). احتمالاً پورداد هم متأثر از دبستان مذاهب بوده است که این نام را به صورت «آباد آزاد» آورده است (پورداد، ۱۳۸۶: ۳۲).

۱۴. (۸۳) در رفته هنگام چون مردمان کارهای بد کردند آباد آراد از میان ایشان برخواست (Desatir, 1818: 72).

۱۵. (۲۲) ای جی‌افرام پور آباد آراد چون پدر تو پادشاهی گذاشت اکنون جهاننداری تو بگیر و فرسنداج را که کیش مه‌آباد است آرایش و پیرایه ده (Desatir, 1818: 57).

۱۶. باید فرض کرد، چرا که در دساتیر این بخش‌ها دقیقاً توضیح داده نشده است.

۱۷. نگاه کنید به (Desatir, 1818: 74-75).

۱۸. نگاه کنید به (Desatir, 1818: 91).

۱۹. نگاه کنید به (Desatir, 1818: 116).

- ۲۵۲ جاویدان خرد، شماره ۳۹، بهار و تابستان ۱۴۰۰
۲۰. نگاه کنید به (Desatir, 1818: 138).
۲۱. در نامه فریدون چنین آمده است:
- (۴۳) اکنون پسران تو سرکش شوند و انجام پاداش یابند (۴۴) و آنچه خواهند به ایشان نرسد زود به منوچهر دهم (Desatir, 1818: 162).
۲۲. (۴) ای اسکندر پور داراب یزدان تو را به پادشاهی و جهانگیری برداشت، آیین بزرگ آباد را که بزرگ‌ترین پیغمبران است بسیار دانشوری آشکار کن (Desatir, 1818: 223).
۲۳. شیوه بیان آخرین تفسیر ذیل بند ۴۲ از نامه ساسان پنجم به صیغه اول شخص است (Desatir, 1818: 218). از اینجا می‌توان این احتمال را پذیرفت که دیگر تفسیرهای این کتاب نیز نوشته وی باشد.
۲۴. در این زمینه نگاه کنید به (Desatir, 1818: 291-292).

منابع

- Aoki, Takeshi (2001). "The Genealogy of Philosophical Zoroastrianism", Journal of K. R. Cama Oriental Institute. 64, Pp. 59-78.
- Aoki, Takeshi (2000). "The Role of Āzarkayvān in Zoroastrian and Islamic Mysticism", in K. R. Cama Oriental Institute: Third International Congress Proceedings, Bombay: K. R. Cama Oriental Institute, Pp. 259-277.
- Dabestān ē Mazāheb (1989). ed. Rahim Rezā Zādeh Malek, Vol. 1, Theran: Tahoori.
- Dasātir ē Āsemāni (1888). eds. Shahriār ibn Ardeshir, Parviz ibn Shāh Jahān and Bahrām ibn Shavir, Bombay.
- Desatir (1818). The Desatir or Sacred Writings of the Ancient Persian Prophets; in the Original Tongue; Together with the Commentary of the Fifth Sasan, Vol. 1, Bombay: Courier Press.
- Goshtasb, Farzāneh (2020). "Who is Sāsān V?", Iranian Studies, Vol. 9, Issue. 2, Pp.247-259.
- Mojtabā'i, Fazalullah (1996). "Dasātir", The Great Islamic Encyclopedia, ed. Kazem Musavi Bojnurdi, Vol. 1, Tehran: The Centre for the Great Islamic Encyclopedia.
- Mo'in, Mohammad (1957). Azarkeyvān and His Disciples, Faculty of Literature and Humanities, Vol. 4, Issue. 3, Pp.25-42.
- Pour Dāvud, Ebrahim (2007), The Ancient Culture of Iran, Tehran: Asātir.

- Pour Dāvud, Ebrahim (2001), Hormazd Nāmeḥ, Tehran: Asātir.
- Sheffield, Daniel J. (2014). “The Language of Heaven in Safavid Iran: Speech and Cosmology in the Thought of ĀzarKayvān and His Followers”, in *No Tapping around Philology: A Festschrift in Honor of Wheeler McIntosh Thackston Jr.’s 70th Birthday*, Alireza Korangy and Daniel J. Sheffield (eds.), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.